

 <https://orcid.org/0000-0002-7478-0164>

Agata Luśtyk

Uniwersytet Jagielloński w Krakowie
e-mail: agata.lustyk@doctoral.uj.edu.pl

 <https://orcid.org/0000-0002-4969-4571>

Adam Parol

Uniwersytet Jagielloński w Krakowie
e-mail: ar.parol@doctoral.uj.edu.pl

 <https://orcid.org/0009-0003-3334-3544>

Konrad Serafin

Uniwersytet Jagielloński w Krakowie
e-mail: konrad.serafin@student.uj.edu.pl

ROZWÓJ TERYTORIALNY A EKONOMIA INSTYTUCJONALNA

Abstract

Territorial development and institutional economics

The aim of this article is to identify which institutional factors influence development processes and to present the application of institutional economics in the study of territorial development determinants. To this end, a content analysis of previous publications in this field was carried out. The article discusses the theoretical foundations regarding institutional economics, its assumptions and its evolution up to the emergence of the new institutional economics (NIE). The authors then present various aspects of institutional economics that can be applied to regional development theory. The paper shows what kind of research is useful when analysing the impact of institutional factors on the territorial development. The final part of the article provides general conclusions on the described issues and recommends possible further directions and ways to develop research in this field, while including considerations from the sphere of current economic trends and issues of territorial development.

Keywords: institutional economics, transaction cost theory, territorial development

Streszczenie

Celem artykułu jest wskazanie czynników instytucjonalnych mających wpływ na procesy rozwojowe, a także przedstawienie zastosowań ekonomii instytucjonalnej w badaniach nad terytorialnymi uwarunkowaniami rozwoju. W tym celu przeprowadzono analizę treści dotychczasowych publikacji i teorii z tego obszaru nauki. W artykule omówiono podstawy teoretyczne dotyczące ekonomii instytucjonalnej, jej założeń oraz ewolucji aż do powstania nowej ekonomii instytucjonalnej (NEI). Następnie autorzy przedstawili różne nurty ekonomii instytucjonalnej, które mogą znaleźć zastosowanie na gruncie teorii rozwoju regionalnego. Praca ukazuje, jakiego rodzaju badania są przydatne w przypadku analizy wpływu czynników instytucjonalnych na rozwój terytorialny. W końcowej części opracowania zawarto ogólne wnioski z zakresu opisywanej problematyki, a także zarekomendowano możliwe dalsze kierunki i sposoby rozwoju badań w tym obszarze, osadzając rozważania w sferze nurtów myśli ekonomicznej i zagadnień rozwoju terytorialnego.

Słowa kluczowe: ekonomia instytucjonalna, teoria kosztów transakcyjnych, rozwój terytorialny

Wstęp

Zainteresowanie kategorią rozwoju terytorialnego jest coraz większe. Przemawia za nim rosnąca mobilność ludności oraz transfery informacji i kapitału. Problematyka rozwoju regionalnego poruszana jest przez wiele dziedzin nauki. Jest przedmiotem badań takich dyscyplin jak geografia społeczno-ekonomiczna, urbanistyka, socjologia czy ekonomia. Kluczowym pytaniem zadawanym przez ekonomistów jest to, jakie czynniki są odpowiedzialne i w jaki sposób wpływają na koncentrację procesów rozwojowych. Warto nadmienić, że w ostatnich latach ekonomiści doszukują się instytucjonalnych czynników rozwoju, na które składają się czynniki formalne i nieformalne, czyli między innymi efektywność zarządzania, efektywność systemu prawnego, czy czynniki kulturowe jak poziom zaufania w przedsiębiorstwach. Procesy rozwojowe są trudne w mierzeniu, podobnie jak same instytucje, dlatego ekonomia instytucjonalna może stanowić solidną podstawę do prowadzenia rozważań nad terytorialnymi uwarunkowaniami rozwoju. W konsekwencji autorzy tekstu postanowili podjąć zagadnienie niejednoznacznego usystematyzowania pojęć i badań związanych z przestrzennym wymiarem ekonomii instytucjonalnej w celu identyfikacji jego osadzenia w systemie nauk społecznych, w szczególności ekonomii. Nie skupiano się na szerokim przeglądzie pojęć obecnych w literaturze przedmiotu, gdyż położono nacisk na praktyczny wymiar ich zastosowania, opierający się na ogólnych wątkach poruszanych przez cytowanych autorów – szczegółowe treści definicyjne i koncepcyjne czytelnik może zidentyfikować poprzez sięgnięcie do nich.

Niniejszy artykuł składa się z trzech części. W pierwszej zaprezentowane zostały podstawy teoretyczne dotyczące ekonomii instytucjonalnej, jej założeń oraz ewolucji aż do powstania nowej ekonomii instytucjonalnej (NEI). Druga część odnosi się do nurtów ekonomii instytucjonalnej, które mogą znaleźć zastosowanie na gruncie teorii rozwoju regionalnego. Wymienione zostały: ekonomia

praw własności, teoria agencji, teoria wyboru publicznego, ekonomia kosztów transakcyjnych jako nurty NEI oraz ekonomia bliskości i koncepcja zakorzeniania jako nurty bliskie ekonomii instytucjonalnej. Trzecia część poświęcona jest wybranym przykładom badań ekonomiczno-przestrzennych zakorzenionych w nurcie ekonomii instytucjonalnej. Przytoczono między innymi badania związane z wykorzystaniem wskaźnika HDI do badania zróżnicowania poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego, badania nad wymiarem jednostek podziału politycznego, badania dotyczące terytorializacji administracyjnej i samorządowej, badania miejskich obszarów funkcjonalnych czy badania relacji między ekonomią a społecznością w ujęciu przestrzennym.

Od ekonomii instytucjonalnej do procesów rozwoju regionalnego

Jednym z podstawowych problemów badawczych w ekonomii jest poszukiwanie dróg prowadzących do rozwoju gospodarczego. Zbiór koncepcji wyjaśniających procesy rozwoju jest dosyć obszerny, lecz wyróżnić można dwa zasadnicze podejścia: szkołę ekonomii klasycznej i neoklasycznej, a także podejście neokeynesowskie.

Pierwsze z nich traktują rynek jako mechanizm samoregulujący się, co powoduje optymalną alokację zasobów. Co więcej, podejście to skłania się ku minimalizacji państwowego interwencjonizmu.

Neokenesizm opowiada się za interwencjonizmem, traktując go jako konieczny i istotny mechanizm regulacyjny, który może mieć wpływ na zoptymalizowanie rozwoju regionalnego. Zwolennicy tego nurtu akcentują rolę instytucji otoczenia biznesu, ośrodków naukowo-badawczych oraz norm kulturowych i zjawisk społecznych [Mempel-Śnieżyk, 2013: 110].

Dla współczesnych teorii rozwoju regionalnego punktem wyjścia są właśnie te tradycyjne szkoły ekonomii.

Początków współczesnych teorii dotyczących rozwoju regionalnego należy szukać w teorii przewagi komparatywnej spopularyzowanej przez Davida Ricardo w 1817 roku. Nauki regionalne mogą również czerpać z dorobku ekonomii instytucjonalnej, która od pewnego czasu zyskuje na znaczeniu i wzbudza zainteresowanie badaczy.

Powodem popularności analiz instytucjonalnych zarówno w polskiej, jak i ogóln światowej ekonomii jest przywiązywanie większej wagi w badaniach dotyczących gospodarki i jej otoczenia do instytucji. Nie są to instytucje „czysto ekonomiczne”, lecz także takie, które są powiązane z innymi sferami życia społecznego.

W ekonomii nie istnieje jedna powszechnie przyjęta definicja pojęcia instytucji [Bentkowska, 2020: 23]. Poszukując początków użycia sformułowania „instytucja”, upatruje się je w uznawanym za fundamentalne dzieło pt. *Nauka nowa* włoskiego filozofa Giambattisty Vico z 1725 roku [Ratajczak, 2012: 94]. Pomimo

tak długiej historii wykorzystywania tegoż pojęcia nadal nie ma konsensusu co do definicji tego terminu na gruncie ekonomicznym. Problem ten związany jest po części z wielodyscyplinarnością analiz odwołujących się do pojęcia instytucji. Badania dotyczące instytucji są rozwinięte szczególnie w naukach ekonomicznych i socjologii, lecz także są obecne na gruncie nauk politycznych oraz innych nauk społecznych.

Ekonomia instytucjonalna stara się inaczej niż ta neoklasyczna postrzegać rzeczywistość gospodarczą, zrywając niejako z założeniami abstrakcyjnych modeli i *homo oeconomicus*. Instytucjonalizm preferuje wizję człowieka przedsiębiorczego uwikłanego w splot powiązań społeczno-instytucjonalnych, zawierających różnego rodzaju umowy i kontrakty [Staniek, 2017: 17]. Pojawia się również koncepcja *homo reciprocans*, czyli jednostki, która jest nastawiona na kooperację oraz rywalizację przy zachowaniu wielowymiarowych zachowań. W ekonomii instytucjonalnej zakłada się, że:

- rynek jest niedoskonały,
- nie istnieje pełna i doskonała informacja,
- podmioty nie są w pełni racjonalne i nie dysponują pełną wiedzą,
- podmioty zachowują się oportunistycznie,
- podmioty nie maksymalizują swoich celów, lecz zadowolają się akceptowalnym poziomem,
- otoczenie odgrywa istotną rolę w działaniu podmiotów.

W podstawowej wersji teoria instytucjonalna jest określana jako stara lub tradycyjna ekonomia instytucjonalna. Przyjmuje się, że nazwę *institutional economics* wprowadził do obiegu amerykański ekonomista Walton H. Hamilton w 1918 roku podczas posiedzenia Amerykańskiego Towarzystwa Ekonomicznego w referacie „Instytucjonalne podejście do teorii ekonomicznej”. To właśnie w USA, które od XIX wieku dynamicznie się rozwijały, narodziły się innowacyjne koncepcje naukowe, w tym właśnie od lat 20. XX wieku nurt ekonomii instytucjonalnej. Za postać wiodącą i niejako założyciela całego nurtu instytucjonalnego uważany jest Thorstein Bunde Veblen, co jest swego rodzaju paradoksem, gdyż w swoich publikacjach nie używał on pojęcia „ekonomika instytucjonalna” i tylko niekiedy definiował kluczowe dla tej dyscypliny wiedzy pojęcie „instytucja” [Stankiewicz, 2012: 10]. Obok Veblena do pocztu badaczy tworzących teorię instytucjonalizmu zaliczyć można Johna Rogera Commonsa, Wesleya Claire’a Mitchella czy Johna Maurice’a Clarka [Blaug, 1994: 710–712].

Fundamentalnymi publikacjami, w których Veblen poddał krytyce tzw. ekonomię neoklasyczną, były kolejno *Teoria klasy próżniaczej* (1899), *Teoria działalności przedsiębiorczej* (1904) i *Instynkt dobrej roboty* (1914). Zamiast do *homo oeconomicus*, kierującego się w sferze ekonomicznej chłodną kalkulacją kosztów, korzyści i niezależną od wpływu innych ludzi logiką wyboru, Veblen odwołuje się do *homo sociologicus*, z całą złożonością wewnętrzną (np. instynkt dobrej roboty *versus* instynkt łupieżczy) i uwikłaniem w relacje z innymi ludźmi (np. konsumpcja na pokaz) [Ratajczak, 2009: 94–95]. Sygnałem zwiastującym

możliwe podziały w instytucjonalizmie było zaliczenie do kluczowych postaci tego nurtu Johna Rogera Commonsa. Co prawda odwoływał się on do idei instytucji, a w szczególności do istotnych obecnie analiz transakcji, lecz w stosunku do dorobku ekonomii klasycznej i neoklasycznej (dostrzegając w nich błędne wnioski) był mniej radykalny niż Veblen [Rutherford, 2000: 295].

Do dziś nie ustają dyskusje na temat powodów szybko gasnącej popularności pierwotnego instytucjonalizmu. Pomimo tego, iż przez pewien czas wydawało się, że instytucjonalizm, zwłaszcza dzięki USA, może stać się nową ortodoksją w ekonomii, już przed II wojną światową zaczął tracić na znaczeniu. Jako najistotniejsze przyczyny tego procesu w literaturze wskazuje się na narodziny keynesizmu, który przejął pałeczkę pierwszeństwa jako główna koncepcja konkurencyjna dla teorii neoklasycznej, a także to, że sam instytucjonalizm nie potrafił przekroczyć pewnego Rubikonu uogólnienia swych analiz, który pozwoliłby mu na skuteczną obronę przed zarzutami poprzestawania na poziomie preteoretycznym [Ratajczak, 2009: 95]. Znaczącą słabością była również niezdolność do klarownego i kompleksowego przedstawienia programu naprawy ekonomii. Do dziś krytycy nurtu instytucjonalnego, a przede wszystkim myśli Veblenowskiej, pokazują, iż prościej jest wskazać, co instytucjonałiści krytykują lub czego nie akceptują, aniżeli co proponują w zamian [Ratajczak, 2009: 13–27].

Nowa ekonomia instytucjonalna

Po II wojnie światowej stopniowo coraz bardziej widoczne było rozwarstwienie w myśli instytucjonalizmu. Z jednej strony panowała chęć kontynuacji myśli Veblenowskiej (z pewnymi modyfikacjami), z drugiej zaś wyrażano postulaty o przemodelowaniu analizy instytucjonalnej (opierając się na dorobku Commonsa). Pierwotny instytucjonalizm bezwzględnie zaliczono do ekonomii heterodoksyjnej niezaliczanej do ekonomii głównego nurtu.

Postępująca globalizacja, integracja ekonomiczna oraz kryzys keynesizmu spowodowały ożywienie w instytucjonalnym podejściu do analiz. Doprowadziło to w latach 70. XX wieku do wyodrębnienia się tak zwanej nowej ekonomii instytucjonalnej. Za prekursorów powstania nowego instytucjonalizmu uważa się wcześniej wymienionego J.R. Commonsa, a także Rolanda Coase'a i Olivera Eatona Williamsona.

Nowa ekonomia instytucjonalna tak jak tradycyjna ekonomia instytucjonalna na pierwszy plan wysuwa szczególną rolę instytucji w działaniu podmiotów. Jednak NEI nie jest kontynuacją pierwotnego instytucjonalizmu, gdyż wskazuje bardzo wiele różnic względem swojej „poprzedniczki”. Jedną z nich jest stosunek wobec ekonomii neoklasycznej. NEI zupełnie inaczej niż tradycyjna ekonomia instytucjonalna podchodzi do ekonomii głównego nurtu. Podczas gdy „tradycjonałiści” dążą do zerwania z myślą ekonomii neoklasycznej, NEI dąży do wkomponowania w jej modele czynników instytucjonalnych. Dzięki temu są one mniej abstrakcyjne, a co za tym idzie, w lepszy sposób oddają rzeczywistość.

Nową ekonomię instytucjonalną wyróżnia także inna perspektywa analiz. Sam obszar badań jest znacznie precyzyjniej określony i dominuje raczej analiza mikroekonomiczna oraz mezoekonomiczna. Według NEI to ludzie tworzą instytucje. W tradycyjnym instytucjonalizmie obszar badań jest mało precyzyjnie określony i rozległy, analizy dotyczą zagadnień makroekonomicznych i makrospołecznych, a instytucje wpływają na zachowania ludzi. Zasadniczą różnicą między podejściem tradycyjnym a nowym nurtem instytucjonalizmu jest również miejsce na mapie współczesnej ekonomii. Ten pierwszy, jak już wspomniano, jest elementem ekonomii heterodoksyjnej, podczas gdy drugi z nich można umiejscowić na pograniczu ekonomii heterodoksyjnej i głównego nurtu.

Nurty ekonomii instytucjonalnej a procesy rozwoju regionalnego

Jak podaje *Encyklopedia PWN*, rozwój jest wszelkiego rodzaju długotrwałym procesem kierunkowych zmian, w toku którego pewne obiekty od form prostszych, mniej skomplikowanych, przechodzą do form bardziej złożonych czy doskonalszych w innym rozumieniu. W obrębie takiego procesu wyróżnia się fazy rozwojowe (etapy zachodzących przemian) tego obiektu, które pozwalają na stwierdzenie różnicowania się badanego obiektu w czasie [PJ PWN]. Rozwój jest także wynikiem pozytywnych zmian ilościowych i jakościowych w gospodarczych, społecznych i ekonomicznych systemach. Zmiany te mogą oczywiście zachodzić w przestrzeni lokalnej, regionalnej czy krajowej. To właśnie występowanie czynnika przestrzennego rozwoju, który z czasem nabrał większego znaczenia, doprowadziło do powstania teorii rozwoju regionalnego [Gałązka, 2017: 10–11].

Rozwój regionalny jest kategorią, której problematyka poruszana jest na wielu polach naukowych. Od socjologii, politologii, przez geografę społeczno-ekonomiczną, kończąc na ekonomii. W związku z rosnącym znaczeniem perspektywy instytucjonalnej w wyjaśnianiu procesów rozwoju regionalnego ciekawe jest przedstawienie pewnych tendencji czy nurtów szeroko pojętej ekonomii instytucjonalnej, które mogą być wykorzystywane w analizach rozwoju regionalnego.

Wybrane nurty bliskie ekonomii instytucjonalnej oraz nowej ekonomii instytucjonalnej (NEI) mogą być przydatne z punktu widzenia ich zastosowania na gruncie teorii rozwoju regionalnego. Jeśli chodzi o nową ekonomię instytucjonalną, warto wyróżnić takie nurty jak ekonomia praw własności, ekonomia kosztów transakcyjnych, teoria agencji oraz teoria wyboru publicznego. Z kolei nurty określane jako bliskie ekonomii instytucjonalnej, których wykorzystanie może się okazać pomocne dla nauk zajmujących się rozwojem regionalnym, to ekonomia bliskości oraz koncepcja zakorzeniania [Sokołowicz, 2013a: 154].

Własność może być postrzegana z różnych perspektyw – prawnej, filozoficznej czy ekonomicznej. W teorii ekonomii uważana jest za podstawę

wszelkich stosunków społecznych i sprowadza się do relacji między ludźmi, które powstają ze względu na istnienie różnorodnych form własności zasobów w gospodarce (w tym najistotniejsza jest własność czynników produkcji) [Zalesko, 2007: s. 61–63]. Ekonomia praw własności wiąże się z poszukiwaniem przejrzystej struktury praw własności, która jest fundamentem sprawnego funkcjonowania gospodarki. Jeśli prawa własności nie są przejrzysto alokowane, tj. występuje problem z identyfikacją zasobów różnego rodzaju, m.in. urządzeń czy nieruchomości, prowadzi to do zaburzeń w funkcjonowaniu gospodarki przestrzennej. Ekonomia praw własności jest więc fundamentem badań wpływu otoczenia instytucjonalnego (w tym prawno-administracyjnego) na zagospodarowanie przestrzeni (w tym decyzje osób mających w posiadaniu odpowiednie zasoby) [Sokołowicz, 2015: 201].

Celem kolejnego nurtu nowej ekonomii instytucjonalnej – ekonomii kosztów transakcyjnych – jest szukanie takich struktur gospodarczych, które minimalizują koszty transakcyjne, czyli koszty wymiany gospodarczej. Są to więc koszty zawierania kontraktów na rynku, koszty negocjowania, ale też koszty planowania czy adaptacji. Do determinantów kosztów transakcyjnych zalicza się dwa elementy: atrybuty transakcji oraz cechy jej otoczenia. Atrybuty transakcji to przede wszystkim specyfika aktywów, częstotliwość zawierania transakcji oraz złożoność kontraktu [Gancarczyk, 2015: 11–12]. Minimalizacji kosztów transakcyjnych bez wątpienia sprzyja bliskość przestrzenna. Z drugiej strony wraz ze wzrostem sektora transakcyjnego wzrasta koncentracja podmiotów należących do tego sektora. W rezultacie rośnie znaczenie dużych podmiotów/gospodarek miejskich w gospodarce światowej (proces metropolizacji), co jest też przedmiotem badań nad regionami. Co więcej, wszelkiego rodzaju analizy dotyczące wpływu otoczenia instytucjonalnego na poziomie regionalnym i lokalnym na przedsiębiorczość i innowacyjność regionów dokonywane są z zachowaniem pojęcia kosztów transakcyjnych [Sokołowicz, 2013a: 156].

Kolejny nurt to teoria agencji, która bada tak zwany problem agencji, czyli regulowanie relacji między właścicielami organizacji (pryncypałami) a grupą kierowniczą mającą zarządzać ich własnością (agentami) [Szwedziak-Bork, 2016: 254]. Wart podkreślenia jest fakt, że owe transakcje są nie tylko rynkowe, ale mogą zachodzić też pomiędzy różnymi organizacjami mającymi często przeciwstawne cele. Grupa agentów działa w imieniu pryncypała po to, by między innymi zminimalizować koszty funkcjonowania zarządzanej organizacji. Teoria agencji może być przydatna do udoskonalania istniejących i tworzenia nowych systemów zarządzania na poziomie lokalnym czy regionalnym (m.in. systemów zarządzania w urzędach publicznych). Może być także stosowana do badania właściwości relacji między władzami krajowymi (centralnymi) będącymi pryncypałami a władzami lokalnymi (samorządowymi/gminnymi) będącymi agentami, co również wpłynie na proces rozwoju regionalnego [Sokołowicz, 2013a: 156].

Teoria wyboru publicznego wiąże się z analizą relacji między własnością publiczną a prywatną. Dotyka takich zagadnień jak wybory zbiorowe, strategie

polityczne czy wszelkiego rodzaju relacje między władzą ustawodawczą, wykonawczą a sądowniczą [Sokołowicz, 2013a; 156]. W teorii wyboru publicznego efektywne działanie jednostek publicznych oceniane jest poprzez jakość i wydajność produktów i usług, które są oferowane społeczeństwu. Z drugiej strony społeczeństwo akceptuje pewne konstrukcje prawne i organizacyjne, które są niezbędne do realizacji celów publicznych [Kociemska, 2017: 132–133]. Zagadnieniami ze sfery teorii wyboru publicznego, które mogą być wykorzystane na gruncie teorii rozwoju regionalnego, są między innymi zarządzanie strukturami terytorialnymi, przypisywanie zadań i kompetencji w administracji publicznej różnych szczebli, znalezienie optymalnego mechanizmu wyborów zbiorowych do samorządów czy też monitorowanie procesów prywatyzacji majątku należącego do jednostek samorządów terytorialnych [Sokołowicz, 2013a: 156].

Dwa kolejne nurty bliskie ekonomii instytucjonalnej, których wykorzystanie do badań nad rozwojem terytorialnym może się okazać zasadne, to ekonomia bliskości i koncepcja zakorzeniania.

Upowszechniona przez Alaina Torre i Andre Ralletta [2005] kategoria bliskości jest dwuwymiarowa. Może być geograficzna bądź organizacyjna. Bliskość geograficzna to oczywiście odległość/dystans mierzone na przykład w kilometrach, które dzielą wybrane jednostki (np. przedsiębiorstwa, organizacje, miasta) w przestrzeni fizycznej. Druga kategoria, czyli bliskość organizacyjna, oznacza umiejętność jednostek (np. przedsiębiorstw, firm, jednostek samorządu terytorialnego) do kooperacji, łatwości komunikacji i wymiany. Sokołowicz wyróżnia dwa rodzaje bliskości organizacyjnej rozróżniane na podstawie logiki przynależności oraz logiki podobieństwa. Logikę przynależności cechują permanentne i częste interakcje między wybranymi jednostkami. Z kolei logika podobieństwa mówi o jednostkach po prostu do siebie podobnych (np. mających wspólne systemy wartości). Na początku zakładano, że jedynie te dwa typy bliskości istnieją i się wzajemnie przenikają, ale z czasem pojawił się trzeci typ bliskości – bliskość instytucjonalna. Dotyczy ona przywiązania jednostek do określonej przestrzeni ze względu na współdzielone wzorce, zasady, wartości, zwyczaje, system prawny itp. [Sokołowicz, 2013b: 7].

Zgodnie z teorią zakorzeniania różnego rodzaju relacje gospodarcze są warunkowane przez instytucje (są zakorzenione w uwarunkowaniach danych przez instytucje). Instytucje są tu rozumiane jako pewne ograniczenia jednostek, które przyjmują je po to, by ich wzajemne relacje miały przejrzystą i przewidywalną strukturę. W teorii ekonomii to zakorzenienie oznacza, że decyzje gospodarcze podejmowane są pod wpływem określonych uwarunkowań instytucjonalnych [Sokołowicz, 2015: 165].

Koncepcja zakorzeniania i ekonomia bliskości mogą być wykorzystywane do wyjaśniania procesów rozwoju regionalnego. Po pierwsze, jak zostało wspomniane wcześniej, relacje gospodarcze są zakorzenione w uwarunkowaniach instytucjonalnych. Po drugie, bliskość (w każdym z trzech wspomnianych wymiarów) prowadzi do budowania relacji rynkowych i pozarynkowych oraz

rozprzestrzeniania się ich na większą skalę (ponadlokalnie) [Sokołowicz, 2015: 179–180].

Przykłady badań ekonomiczno-przestrzennych zakorzenionych w nurcie ekonomii instytucjonalnej

Jak wcześniej wspomniano, zagadnienie relacji między procesami rozwojowymi a teoriami ekonomii instytucjonalnej jest poruszane przez badaczy reprezentujących różne środowiska naukowe. Przeważają wśród nich ekonomiści, dla których przestrzenny wymiar rozwoju stał się w ostatnich latach jedną z kluczowych uwzględnianych zmiennych w badaniach „rzeczywistości gospodarczej”. Jest to szczególnie istotne w dobie popularności społecznych nurtów w badaniach ekonomicznych, gdyż zarówno ludzie, jak i działalność gospodarcza funkcjonują w przestrzeni życia i działania człowieka.

Punktem wyjścia dla wielu wczesnych badań z zakresu instytucjonalizacji rozwoju w ujęciu ekonomicznym było uwzględnienie przestrzeni jako zmiennej procesów gospodarczych [Soja, 1971: 7]. Rozpoczęło się to od dyskusji na temat definiowania znanych wcześniej w geografii pojęć takich jak „miejsce”, „przestrzeń” czy „bliskość” w kontekście procesów i zjawisk ekonomicznych [Tuan, 1987], co połączono ze znanymi już od czasów ekonomii klasycznej „twardymi” czynnikami związanymi z ziemią jako zasobem naturalnym [Sokołowicz, 2013a]. Wraz z rozwojem myśli ekonomicznej doszło do uwzględnienia w tym nurcie badań kolejnych czynników, w szczególności społecznych [Sokołowicz, 2015].

Szereg interesujących publikacji dotyczących ogólnych relacji między wymiarem przestrzennym funkcjonowania człowieka a teoriami ekonomii instytucjonalnej jest autorstwa polskiego badacza Mariusza Sokołowicza, z podręcznikowym dziełem *Rozwój terytorialny w świetle dorobku ekonomii instytucjonalnej. Przestrzeń – bliskość – instytucje* [2015] na czele. Sokołowicz przedstawia szereg zastosowań kwestii instytucjonalnych w badaniach rozwoju gospodarczego i przestrzennego, opierających się na różnych wskaźnikach – zarówno danych statystycznych, jak i empirycznych badaniach społecznych. Do pierwszych z nich można zaliczyć badania zróżnicowania poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego (np. za pomocą wskaźnika Human Development Index – HDI) czy kształtu sieci osadniczej (w nawiązaniu do znanej w geografii teorii W. Christallera [1933]), do drugich natomiast chociażby rozmaite metody pośrednie stosowane w wycenie ekonomicznej z uwzględnieniem kontekstu przestrzennego [Żylicz, 2004]. Sokołowicz jest autorem licznych publikacji naukowych w omawianej tematyce, które mają charakter teoretyczny.

Jako że zagadnienie rozwoju jest nie tylko przedmiotem badań naukowych, lecz również wymiarem działalności aparatu administracyjnego, znane są badania na styku tych dwóch dyscyplin naukowych. Zastosowanie badań instytucjonalnych do wymiaru jednostek podziału politycznego może służyć do zestawiania ich potencjału i stanu niezależnie od przyjętej skali odniesienia – od

najmniejszych wydziałów państwa [Nowakowska, 2017: 26–28]. Znane są bowiem opracowania posługujące się aparatem ekonomii instytucjonalnej w kontekście ujęć komparatywnych analizy procesów rozwojowych między państwami Unii Europejskiej [Annoni, Dijkstra, 2013; Balcerek-Kosiarz, 2018], w ich obrębie w kontekście polityki unijnej [Jewtuchowicz, 2016; Iwanek, Wilkin, 1997] czy mniejszych jednostek samorządu terytorialnego w skali państwa [Wosiek, 2009]. Jedną z kluczowych ról jako instytucjonalnego aktora w terytorializacji procesów rozwojowych odgrywa lokalny samorząd, działający przeciw w ściśle określonej przestrzeni [Becla, 2015; Jastrzębska, Lechwar, 2009] i realizujący określone zadania publiczne, które nie mogą być pomijane w tego rodzaju analizach [Roszkowska, 2019; Rudolf, 2015]. Ciekawym ujęciem jest rozpatrywanie tych zagadnień z perspektywy dwóch nierównorzędnych, a jednak uzupełniających się aktorów aparatu administracyjnego – scentralizowanego państwa i zregionalizowanego aparatu samorządowego [Poniatowicz, 2017]. Dochodzi do tego kontekst sektora prywatnego [Poniatowicz, 2017].

Naturalnym, z punktu widzenia badań ekonomicznych, nurtem analiz jest kwestia koncentracji i rozproszenia aktywności człowieka, w tym procesów rozwojowych, w przestrzeni. Choć badania te częściowo pokrywają się z wyżej wymienionym zagadnieniem terytorializacji administracyjnej i samorządowej, to zależność ta może być tylko częściowa lub pozorna. Naturalne procesy aglomeracji pewnych instytucji, działalności gospodarczej i procesów rozwojowych potrafią być wyraźnie odseparowane od realiów politycznych danego obszaru (aparatu władzy, stosowanych polityk czy kształtu podziału administracyjnego). Stąd też od wieków badania z zakresu ekonomii czy geografii ekonomicznej zwracają uwagę na istniejące uwarunkowania lokalne związane z otoczeniem instytucjonalnym, a przekładające się na przebieg procesów rozwojowych na danym terenie. Zestawiając ze sobą kształt sieci osadniczej i uwarunkowania ekonomiczne, czyli kluczowe determinanty z punktu widzenia ekonomii instytucjonalnej w badanym w tekście wymiarze, naukowcy prowadzą badania miejskich obszarów funkcjonalnych [Kudłacz, Markowski, 2017]. Podobnie jak w badaniach geograficznych częstym obszarem zainteresowań naukowych ekonomistów, w tym kontekście badań procesów rozwojowych oraz ekonomii instytucjonalnej, są miasta, jako naturalnie kształtujące się skupiska aktywności ludzkiej, w tym ekonomicznej [Stawasz, 2016; 2017]. Dużo rzadziej publikowane są analizy oparte na terytorializacji procesów rozwojowych, odwołujące się do dorobku instytucjonalnego dotyczącego wiejskiej części sieci osadniczej, w odniesieniu do których przyjmuje się nieco inne uwarunkowania i założenia [Pizło, 2011]. Wydaje się jednak, że optymalnym i najbardziej reprezentatywnym podejściem jest ujęcie mieszane, oparte nie wyłącznie na naturalnych bądź zamkniętych w administracyjnych ramach analizach przestrzennych procesów rozwojowych, lecz łączące oba te podejścia [m.in. Nowakowska, 2018].

Najnowszym nurtem badań ekonomii instytucjonalnej w ujęciu przestrzennym jest kwestia relacji między ekonomią a społecznością. Choć komponent

społeczny od początku był domeną wyróżniającą ekonomię instytucjonalną od choćby klasycznej, to jednak dopiero w ostatnich dekadach zaznaczył się on wyraźnie w badaniach rzeczywiście silnie osadzonych w perspektywie znanej z aparatu badań społecznych [*Przedsiębiorczość w zarządzaniu i socjologii*, 2012]. Pewna wartość przestrzeni, w której funkcjonują ludzie, jest bowiem silnie powiązana z kształtującymi ją instytucjami ekonomicznymi, nawet jeśli niemierzalnymi bezpośrednio, to możliwymi do uchwycenia w specyficznych i pogłębionych badaniach społecznych [Adamus, Przygodzki, 2022; Sokołowicz, 2015]. Również klasyczny aparat ekonomii instytucjonalnej może być wykorzystany do badań w kontekście społecznym [Pizło, 2008].

W badaniach geograficznych podejmujących podobną – gospodarczą lub polityczną – tematykę pojęcie instytucji nie jest tak mocno wyartykułowane jak w badaniach ekonomicznych. Choć uwaga badaczy z tego środowiska skupia się na wielu instytucjonalnych wskaźnikach rozwoju gospodarczego czy rozwinięcia sieci osadniczej, to jednak nadaje im mniejszą wagę jako zagadnieniom *stricte* analitycznym, skupiając się na ich przełożeniu na sytuację danego terytorium czy społeczności je zamieszkujących. Jeśli porówna się ogólne nurty badań instytucjonalnych rozwoju w ekonomii a geografii, w tej pierwszej przestrzeń jest zmienną dodatkową, stanowiącą pewne tło badań, podczas gdy w badaniach środowiska przyrodniczego i antropologicznego badania instytucjonalne uważane są co najwyżej za jeden z wielu elementów składowych kompleksowej analizy przestrzennej. Jest to przedmiotem zainteresowań geografów zajmujących się rozwojem lokalnym i regionalnym [Hedorowicz, 2020], aparatem administracyjnym [Kurniewicz, Swianiewicz, 2016], geografią osadnictwa i relacji funkcjonalno-przestrzennych [Sobala-Gwosdz, 2023] czy geografów politycznych [Wendt, 2001; Parol, 2022]. Słabe umocowanie tego rodzaju analiz przestrzennych w ogólnym aparacie nauk geograficznych, w szczególności niewielka popularność oraz niski stopień unifikacji (w ujęciu indukcyjnym) badań i teorii, sprawia, iż badania te nie cieszą się popularnością wśród geografów lub też są traktowane jako „środek do celu”, a nie „cel sam w sobie”. W konsekwencji nie może dziwić rosnąca popularność tego rodzaju analiz wśród chociażby ekonomistów czy geografów zatrudnionych na uczelniach ekonomicznych [Tarnawska, 2014].

Podsumowanie

Do wyzwań ekonomii instytucjonalnej możemy zaliczyć wykorzystywanie jej założeń w analizach empirycznych. Problem z zastosowaniem tych koncepcji wynika zarówno z samej konstrukcji teorii, tj. braku jednoznacznej definicji pojęcia instytucji, nieklarownego pojęcia instytucji nieformalnych czy różnorodności nurtów, a także z trudności, jakie powstają w przypadku operacjonalizacji pojęć tak jak w przypadku nowej ekonomii instytucjonalnej, gdzie następują wielorakie próby konkretyzacji „kosztów transakcyjnych”, oraz z odpowiedniej

kompozycji materiału empirycznego. Praktyczne zastosowanie koncepcji instytucjonalnych napotyka bariery, które uwidaczniają się w przypadku analiz na poziomie niższym od narodowego. Wynika to z niedostatku materiału empirycznego (na tymże poziomie) oraz z braku porównywalności wyników pomiędzy różnymi jednostkami terytorialnymi.

Współczesne analizy procesów rozwoju regionalnego coraz częściej akcentują wpływ otoczenia instytucjonalnego na gospodarkę, a także na społeczności na poziomie regionalnym i lokalnym. Perspektywa ta uwzględnia instytucje formalne, jak również nieformalne.

Obecnie teorie rozwoju regionalnego czerpią zarówno z teorii zaliczanych do ekonomii głównego nurtu, jak i ze szkół ekonomii heterodoksyjnej. Jednak zarówno ekonomia instytucjonalna, jak i nowa ekonomia instytucjonalna mogą odgrywać szczególną rolę w odniesieniu do badań dotyczących nauk regionalnych. Przemawia za tym m.in. element społeczny, tj. powiązanie ludzi funkcjonujących w rzeczywistości gospodarczej z instytucjami ekonomicznymi. Nie jest zatem dziwne, że tematem tym oprócz socjologów i geografów coraz częściej interesują się również ekonomiści.

Zdaniem autorów powszechnie przyjęte zaliczenie ekonomii instytucjonalnej w nurt heterodoksji myśli ekonomicznej sprawiło, że stanowi ona nieusystematyzowaną przestrzeń w klasyfikacji nauk oraz w kontekście własnej podmiotowości. Efektem tego jest świadome lub nieświadome korzystanie z jej dorobku przez badaczy reprezentujących szereg dyscyplin w naukach społecznych, co z jednej strony może być uznane za niezwykle wartościowe, z drugiej zaś nie pozwoliło do tej pory na odpowiednie wykształcenie jej jako ustrukturyzowanej subdyscypliny. W mniemaniu autorów odpowiednim rozwiązaniem mogłoby być silniejsze powiązanie ze sobą ekonomistów i geografów w ich badaniach opierających się na aspektach przestrzennych, dzięki czemu nastąpiłby efekt synergii dla funkcjonowania geografii ekonomicznej jako syntezy uwarunkowań instytucjonalnych i przestrzennych w ramach tej sfery nauki. Koncentracja procesów rozwojowych w przestrzeni geograficznej jest bowiem bardzo silnie osadzona w koncepcji ekonomii instytucjonalnej, jak również ekonomii jako takiej.

Bibliografia

- Adamus J., Przygodzki Z. (2022), *Ekonomiczna wartość przestrzeni publicznych. Kapitał, wycena, zarządzanie*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Annoni P., Dijkstra L. (2013), *EU Regional Competitiveness Index RCI 2013*, Publications Office of the European Union, Luxembourg.
- Balcerek-Kosiarz M. (2018), *Nowy paradygmat rozwoju lokalnego i regionalnego w Polsce i Niemczech*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Adama Mickiewicza, Poznań.
- Becla A. (2015), „Dwie filozofie” rozwoju lokalnego w warunkach społeczeństwa informacyjnego (na przykładzie Polski) [w:] M.M. Szkilniak (red.), *Rozwytok rejonów i hromad w umowach administracyjno-terytorialnej reformy: perspektywy i zagrożenia. Zbiór materiałów z naukowo-praktycznej konferencji* (94–100), TNEU, Ternopil–Wyszniweć.

- Bentkowska K. (2020), *Ekonomia instytucjonalna: zarys teorii i jej wymiar praktyczny* Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa.
- Blaug M. (1994), *Teoria ekonomii: ujęcie retrospektywne*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Christaller W. (1933), *Die zentralen Orte in Süddeutschland*, Jena (*Ośrodki centralne w południowych Niemczech*), przeł. P. Eberhardt, „Przegląd Zagranicznej Literatury Geograficznej”, 1963, 1.
- Gancarczyk M. (2015), *Proces wzrostu przedsiębiorstwa w świetle podejścia zasobowego i teorii kosztów transakcyjnych*, „Gospodarka Narodowa”, 5(279), 11–12.
- Gałązka A. (2017), *Teoretyczne podstawy rozwoju regionalnego – wybrane teorie, czynniki i bariery rozwoju regionalnego*, „Studia BAS. Rozwój Regionalny”, 1(49), 10–11.
- Hedorowicz T. (2020), *Znaczenie polityki regionalnej Unii Europejskiej w kształtowaniu środowiskowego wymiaru rozwoju zrównoważonego w Polsce*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań.
- Iwanek M., Wilkin J. (1997), *Instytucje i instytucjonalizm w ekonomii*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- Jastrzębska W., Lechwar M. (2009), *Instytucjonalne uwarunkowania rozwoju lokalnego – wybrane aspekty*, „Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy”, 15, 177–187.
- Jewtuchowicz A. (2016), *Terytorium i terytorializacja w europejskiej polityce rozwoju regionalnego*, „Studia Prawno-Ekonomiczne”, XCVIII, 221–235.
- Kociemska H. (2017), *Teorie wyboru publicznego i wyboru społecznego a partnerstwo publiczno-prywatne w ujęciu heterodoksyjnym*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska”, H, 132–133.
- Kudłacz T., Markowski T. (2017), *Miejskie obszary funkcjonalne w świetle wybranych koncepcji teoretycznych – zarys problemu*, „Studia KPZK PAN”, 174, 17–30.
- Kurniewicz A., Swianiewicz P. (2016), *Ból fantomowy czy realna strata? Wpływ utraty statusu stolicy województwa na rozwój gospodarczy i miejsce w hierarchii systemu osadniczego*, „Prace i Studia Geograficzne”, 61(2), 25–50.
- Maciejewska R., Mieszajkina E. (red.) (2012), *Przedsiębiorczość w zarządzaniu i socjologii*, Wydawnictwo WSPA, Lublin.
- Mempel-Śnieżyk A. (2013), *Koncepcje rozwoju regionalnego ze szczególnym uwzględnieniem klastrów i inteligentnych specjalizacji*, „Biblioteka Regionalisty”, 13, 107–122.
- Nowakowska A. (2017), *Terytorializacja rozwoju i polityki regionalnej*, „Biuletyn KPZK PAN”, 268, 26–38.
- Nowakowska A. (2018), *Od regionu do terytorium – reinterpretacja znaczenia przestrzeni w procesach rozwoju gospodarczego*, „Gospodarka Narodowa”, 3(295), 5–22.
- Parol A.R. (2022), *Zmiany rozmieszczenia instytucji o randze regionalnej i ponadregionalnej w miastach Pomorza Środkowego w latach 1979–2019*, „Regiony Nadmorskie”, 30, 78–103.
- Pizło W. (2008), *Instytucje mezo w przestrzeni życia społeczno-gospodarczego*, „Oeconomia” 7(2), 69–79.
- Pizło W. (red.) (2011), *Gospodarowanie w sadownictwie Grójca i Warki: region, klastry, gospodarstwa sadownicze (część pierwsza)*, Wydawnictwo SGGW, Warszawa.
- Poniatowicz M. (2017), *Transaction costs in the context of the requirements of effective finance management for local government units*, „Ekonomia i Prawo. Economics and Law”, 16(3), 325–341.
- Ratajczak M. (2009), *Czy wszyscy jesteśmy lub będziemy instytucjonalistami?*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu”, 74, 13–27.

- Ratajczak M. (2012), *Ekonomia instytucjonalna i jej współczesny podział*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego. Współczesne Problemy Ekonomiczne. Globalizacja. Liberalizacja. Etyka”, 4, 93–101.
- Roszkowska M. (2019), *Modele koordynacji lokalnych usług publicznych w kontekście ekonomii kosztów transakcyjnych*, „Kwartalnik Kolegium Ekonomiczno-Społecznego Studia i Prace”, 1, 43–76.
- Rudolf W. (2015), *Możliwości wykorzystania nowej ekonomii instytucjonalnej w rozwoju sektora publicznego*, „Zarządzanie Publiczne”, 2(30), 109–118.
- Rutherford M. (2000), *Institutionalism between the wars*, „Journal of Economic Issues”, 34(2), 291–303.
- Sobala-Gwosdz A. (2023), *Pozycja miast jako ośrodków centralnych*, Instytut Rozwoju Miast i Regionów, Warszawa–Kraków.
- Soja E.W. (1971), *The Political Organization of Space. Commission on College Geography Resource Paper 8*, Association of American Geographers, Washington.
- Sokołowicz M.E. (2013a), *Instytucje a przestrzeń. Przegląd nurtów ekonomii instytucjonalnej w kontekście ich przydatności dla badań procesów rozwoju lokalnego i regionalnego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu.
- Sokołowicz M.E. (2013b), *Zagadnienie bliskości w badaniach nad rozwojem terytorialnym. Podejście instytucjonalne* [w:] A. Nowakowska (red.), *Zrozumieć terytorium. Idea i praktyka* (59–92), Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Sokołowicz M.E. (2015), *Rozwój terytorialny w świetle dorobku ekonomii instytucjonalnej. Przestrzeń – bliskość – instytucje*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Staniek Z. (2017), *Ekonomia instytucjonalna. Dlaczego instytucje są ważne*, Wydawnictwo Difin, Warszawa.
- Stankiewicz W. (2012), *Ekonomika instytucjonalna. Narodziny i rozwój*, PWSBiA, Warszawa.
- Stawasz D. (2016), *Współczesne dylematy zarządzania rozwojem miast*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Stawasz D. (2017), *Ekonomia instytucjonalna wobec problemu rozwoju miasta*, „Biuletyn KPZK PAN”, 265, 7–21.
- Szwedziak-Bork I. (2016), *Zastosowania teorii agencji w zarządzaniu*, Wydawnictwo Naukowe Wydziału Zarządzania Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- Tarnawska K. (2014), *Analiza determinant rozwoju regionalnego w świetle ewolucyjnej geografii ekonomicznej*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu”, 367, 350–358.
- Torre A., Rallet A. (2005), *Proximity and localization*, „Regional Studies”, 39(1), 47–59.
- Wendt J. (2001), *Geografia władzy w Polsce*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk.
- Wosiek M. (2009), *Instytucjonalne uwarunkowania konkurencyjności jednostek terytorialnych*, „Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy”, 14, 172–186.
- Yi-Fu Tuan (1987), *Przestrzeń i miejsce*, przeł. A. Morawińska, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa.
- Zalesko M. (2007), *Wybrane aspekty teorii praw własności*, „Ekonomia i Prawo. Własność i kontrola w teorii i praktyce”, 3(1), 61–63.
- Żylicz T. (2004), *Ekonomia środowiska i zasobów naturalnych*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa.

Strony internetowe

PJ PWN, Poradnia Językowa Państwowego Wydawnictwa Naukowego, <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/rozwoj;4009883.html> [dostęp: 17.05.2023].